

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟ ΑΝΑΓΡΑΦΗΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΣΤΙΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

(Γ.Μ.Σαρηγιάννης)
Οκτώβριος 2009

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η εκπόνηση μιάς ερευνητικής εργασίας, κανονικά ακολουθεί την ψυχοσύνθεση του συγγραφέα, αλλιώς εργάζεται ο ένας και αλλιώς ο άλλος. Όμως υπάρχουν μερικά βασικά πλαίσια που είναι χρήσιμο να τα γνωρίζουμε, και αν θέλουμε τα ακολουθούμε, αν δεν θέλουμε έχουμε τον δικό μας δρόμο σκέψης και ενέργειας. Τα πλαίσια αυτά, έχουν αναλυθεί σε έκταση από πολλούς ειδικούς, σε μερικές περιπτώσεις ενέχουν και φιλοσοφικά προβλήματα επιστημολογίας, σε άλλες συμπυκνώνονται σε απλοποιημένα διαγράμματα του τύπου «σε κάθε εργασία υπάρχει πρόλογος, ανάλυση, σύνθεση, επίλογος, συμπεράσματα, το ξεκίνημα της έρευνας πρέπει να είναι οργανωμένο με γνώση από πριν εκείνων των βιβλιοθηκών ή πηγών που είναι βασικές για το θέμα, ακόμη καθορίζουν τον τρόπο καταγραφής των στοιχείων (καρτέλλες ή ηλεκτρονικός υπολογιστής με συγκεκριμένο πρόγραμμα, ότι ακόμη το πρώτο που τίθεται είναι ο στόχος της έρευνας, τί θέλουμε να βρούμε δηλαδή κλπ κλπ.

Ετσι κι αλλιώς, όπως και να εργαστούμε ο καθένας με τον τρόπο του, σε κάποια φάση –ήδη από τις πολύ αρχικές- θα πρέπει να καταγράψει τις πηγές του, και αυτό έχει τυπική αλλά και ουσιαστική σημασία (το αναλύουμε πιο κάτω) και είναι ανεξάρτητο από την όποια μέθοδο σκέψης και ανάλυσης ή επαγωγής κλπ χρησιμοποιούμε. Θέλουμε δε θέλουμε, τις πηγές θα τις αναφέρουμε. Κια εδώ έχουμε ένα πρόβλημα: Έχει παρατηρηθεί η μη σωστή αναγραφή των πηγών στις εργασίες, είτε αυτές είναι εργασίες εξαμήνων στα διάφορα μαθήματα είτε διπλωματικές εργασίες, είτε σε άρθρα, είτε ακόμη και σε διδακτορικές. Ετσι, είμαστε υποχρεωμένοι να υπενθυμίσουμε ορισμένα από τα διεθνώς ισχύοντα για κάθε δημοσίευση ή άλλη εργασία.

1. θεωρείται αυτονόητο ότι κάθε χρήση άποψης, θέσης, ή και μεμονωμένης φράσης από άλλον ερευνητή, σημειώνεται από πού έχει ληφθεί. Είναι προφανές ότι το αντίθετο συνιστά «κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας», και εδώ αναφερόμαστε σε θέματα δεοντολογίας και μάλιστα ακαδημαϊκής δεοντολογίας, όπου το φαινόμενο που (κακώς) παρατηρείται σε προπτυχιακές εργασίες, δηλαδή το «μάδημα» μιάς ή περισσοτέρων εργασιών άλλων ερευνητών (και κυρίως άρθρων του διδακτικού προσωπικού!), και η στην συνέχεια, συρραφή των αποσπασμάτων μαζί με κάποια συνδετικά κείμενα να θεωρείται ως «εργασία» πρέπει να γίνει συνείδηση ότι είναι γενικώς απαράδεκτο. Στην σημερινή ψηφιακή εποχή, αυτό δυστυχώς συμβαίνει και με το διαδίκτυο, όπου πολλοί πιστεύουν ότι μιά τέτοια συρραφή αποσπασμάτων μπορεί να αποτελέσει εργασία.
2. Στην αρχή αλλά και στην διάρκεια του εξαμήνου, παίρνετε από το διδακτικό προσωπικό, σημειώσεις, υποδείξεις για μιά σειρά βιβλίων που θεωρούμε βασικά, υποδείξεις για κάποιες επίσης βασικές ιστοσελίδες, και ακόμη σας δανείζουμε εργασίες συναδέλφων σας μεταπτυχιακών φοιτητών που εκπονήθηκαν στα προηγούμενα ακαδημαϊκά έτη. Αυτό σε καμμία περίπτωση δεν πρέπει να έχετε την εντύπωση ότι αποτελούν ούτε στο ελάχιστο πλήρη βιβλιογραφία! **ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ ΑΠΛΑ ΕΝΑ ΒΟΗΘΗΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΚΗΣ ΣΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ**
3. Είναι προφανές ότι ξεκινώντας κανείς από μία πηγή, βρίσκει σ' αυτήν αναφορές σε άλλες, επιλέγει κάποιες από αυτές και τις αναζητά στις βιβλιοθήκες ή το διαδίκτυο, συνεχίζει στις καινούργιες με την ίδια διαδικασία και με την μέθοδο αυτή της «βεντάλιας» είναι σε κάποια στιγμή στην θέση να έχει δεκάδες πηγές τις οποίες και αξιοποιεί στην εργασία του.
4. Βασικό κριτήριο σε μιά επιστημονική εργασία (και οι μεταπτυχιακές εργασίες έχουν τέτοιες αυξημένες απαιτήσεις) είναι να είναι σαφής η θέση του συγγραφέα σε σχέση με τις θέσεις των πηγών που έχει ανατρέξει, και αυτό γίνεται μόνο με την σχολαστική αναγραφή σε κάθε ξένο σημείο, την πηγή προέλευσής του.

Σημειώνονται από τώρα τρία σημεία:

1. η αναφορά ενός βιβλίου στον πίνακα βιβλιογραφίας ο οποίος συνήθως περιλαμβάνεται στις τελευταίες σελίδες της εργασίας σας, δεν καλύπτει σε καμία περίπτωση οποιοδήποτε «μάδημά» του, οφείλουμε κάθε φορά που χρησιμοποιούμε κάτι από το βιβλίο αυτό, να το δηλώνουμε σε υποσημείωση.
2. είναι επίσης ανεπίτρεπτη (και προκαλεί μάλλον ειρωνικά σχόλια) η αναγραφή βιβλιογραφίας η οποία δεν έχει χρησιμοποιηθεί στο κείμενο της εργασίας σας !
3. η αναγραφή της πηγής, έχει τέσσερις συνέπειες,
 - η πρώτη ότι μπορεί να βρεί ο αναγνώστης σας την πηγή και να την χρησιμοποιήσει και εκείνος,
 - ή να ελέγξει αν λέει πράγματι ο αναφερόμενος αυτά που του καταμαρτυρείτε,
 - η τρίτη να την βρείτε εσείς οι ίδιοι σε μία μελλοντική εργασία σας,
 - και η τέταρτη να απαλλαγείτε από την ευθύνη ή τον κίνδυνο να χρεωθείτε μιά θέση ή άποψη η οποία δεν είναι δική σας.

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΝΑΓΡΑΦΗΣ ΠΗΓΩΝ –ΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ -- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Οι πηγές αναφέρονται σε όλα τα τμήματα της εργασίας : στο κείμενο, σε υποσημείωση όπου στο κείμενό της χρησιμοποιείται κάτι (εννοούμε μέσα στην υποσημείωση) , και στο τέλος του τεύχους, στην βιβλιογραφία. Ο τρόπος αναφοράς βασικά διαφέρει στα κείμενα-υποσημειώσεις και στην βιβλιογραφία

Στοιχεία των πηγών, είναι εκείνα που είναι απαραίτητα γιά να βρείτε το αναφερόμενο άρθρο ή βιβλίο, και συγκεκριμένα:

συγγραφέας, τίτλος, είδος (αυτοτελές βιβλίο, άρθρο σε περιοδικό, άρθρο σε συλλογικό τόμο κλπ), τόπος έκδοσης, χρόνος έκδοσης, εκδοτικός οίκος.

Γιά τον σκοπό αυτό ισχύουν διεθνώς δύο συστήματα, το αγγλοαμερικανικό και το γαλλογερμανικό.

Στο **αγγλοαμερικανικό** σύστημα αναφέρεται μέσα στο κείμενο το όνομα του συγγραφέα και η χρονολογία δημοσίευσης του άρθρου ή βιβλίου κλπ στο οποίο γίνεται η αναφορά και στο τέλος της εργασίας στην «βιβλιογραφία» βρίσκει κανείς τα υπόλοιπα στοιχεία γιά την πηγή αυτή. Αν ένας συγγραφέας έχει δημοσιεύσει περισσότερα από ένα άρθρα εκείνη την χρονιά, διαφοροποιούνται με τα στοιχεία α. β. γ..... Παράδειγμα : «..... (Παπαδόπουλος 1985β).....». Στην βιβλιογραφία θα πρέπει να βρεί κανείς στην αλφαβητική σειρά τον «Παπαδόπουλος» να ψάξει στο «1985», να βρεί το «β» και εκεί να έχει όλα τα άλλα στοιχεία που του χρειάζονται και που είπαμε στην αρχή. Συνήθως στο σύστημα αυτό, οι υποσημειώσεις χρησιμοποιούνται γιά «διευκρινήσεις» ή «λεπτομέρειες» ή «παραπέρα στοιχεία» που δεν θέλουμε να εντάξουμε στο κυρίως κείμενο γιά να μην βαρύνει. Προφανώς σε τέτοιου είδους υποσημειώσεις ισχύουν και οι αναφορές αν εκεί χρησιμοποιείται ξένο κείμενο, με τον ίδιο τρόπο.

Στο **γαλλογερμανικό** σύστημα, όλες οι αναφορές κατεβαίνουν ως υποσημείωση, όπου τώρα αναγράφονται συγγραφέας, τίτλος δημοσίευσης, χρόνος και τόπος έκδοσης, σελίδα (όλα τα στοιχεία δηλαδή πλύν του εκδοτικού οίκου). Έτσι, ο αναγνώστης έχει απ' αρχής ολοκληρωμένη εικόνα της αναφερόμενης πηγής. Αυτό πέρα από την άμεση εικόνα της πηγής από τον τίτλο της, έχει και την κατά την κρίση του αξιολόγησή της :

- όχι μόνο αν ο συγγραφέας είναι ή όχι αξιόλογος,
- αλλά και το πού δημοσιεύθηκε (σε σημαντικό ή όχι περιοδικό),
- αν είναι προγενέστερο ή μεταγενέστερο κάποιας άλλης πηγής κλπ.

Ανεξάρτητα του συστήματος που θα χρησιμοποιήσουμε, κατά την γνώμη μου είναι εκ των ών ουκ άνευ οι αναφορές να γίνονται «παρα τον πόδα της σελίδος» δηλαδή στο κάτω μέρος της. Οι άλλες δυνατότητες όπως η συγκέντρωση όλων των υποσημειώσεων στο τέλος του βιβλίου ή στο τέλος κάθε

κεφαλαίου διευκόλυε παληά τους τυπογράφους που συνθέταν το κείμενο ψηφίο-ψηφίο και τους βόλευε τόσο στην σελιδοποίηση όσο και στην συνεχή χρήση ενός μεγέθους στοιχείων από την κάσσα, αλλά ήταν καταστρεπτικό για την ενότητα του βιβλίου και την παρακολούθηση του κειμένου από τον αναγνώστη: η συνεχής αναζήτηση των σελίδων των υποσημειώσεων, μπρός-πίσω με κείμενο/υποσημείωση και μάλιστα όταν αυτές αριθμούν μερικές εκατοντάδες, τελικά αχρηστεύει την ουσιαστική σημασία των υποσημειώσεων και καθιστά δυσχερή την μελέτη του βιβλίου ή άρθρου. Από τον καιρό όμως της ηλεκτρονικής σελιδοποίησης δεν υπάρχει πλέον το πρόβλημα και δεν βλέπω τον λόγο να μην βάζουμε τις υποσημειώσεις στο κάτω μέρος κάθε σελίδας (πράγμα που γίνεται και αυτόματα στα διάφορα προγράμματα ΗΥ)

Νομίζω (και είναι βέβαια προσωπική άποψη) ότι και η χρήση των υποσημειώσεων για συμπληρωματικά στοιχεία, διευκρινίσεις και λεπτομέρειες που αναφέρθηκαν, δεν είναι δόκιμη δεδομένου ότι ή δεν τις διαβάζει κανείς, και πάνε χαμένες, ή τις διαβάζει και χάνει τον ειρμό της μελέτης του στο κυρίως κείμενο. Προσωπικά πιστεύω ότι στις υποσημειώσεις πρέπει να έχουμε μόνο τα «στοιχεία αναφοράς» και τίποτα άλλο.

Μετά από αυτά τα γενικά, ας δούμε τί ισχύει διεθνώς για τις αναγραφές των πηγών.

α. στις υποσημειώσεις

1. βιβλία : **όνομα συγγραφέα** (όρθια στοιχεία, και πάντα στην ονομαστική) –κόμμα- **τίτλος** (πλάγια στοιχεία) –κόμμα- **τόπος και χρόνος έκδοσης** (όρθια στοιχεία) –κόμμα- **σελίδες όπου γίνεται η αναφορά** (όρθια στοιχεία) –κόμμα- ειδικότερα **αριθμός πίνακα, σχεδίων, εικόνων κλπ** (όρθια στοιχεία) τελεία.

Παράδειγμα : Ι.Δεσποτόπουλος, *η ιδεολογική δομή των πόλεων*, Αθήνα 1997, σελ. 56-59, εικ. 38.

2. άρθρα : **όνομα συγγραφέα**(όρθια)-κόμμα-**τίτλος άρθρου** (όρθια σε εισαγωγικά) –κόμμα- **τίτλος περιοδικού** (πλάγια) **τεύχος (ή και αριθμός τόμου αν έχει), χρονολογία** (όρθια) –κόμμα- **σελίδες** (όρθια) –κόμμα- **εικόνες κλπ** (όρθια)

Παράδειγμα : Ι.Δεσποτόπουλος, «ο κοινωνικός ρόλος του αρχιτέκτονα», *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων* 3-4 1972, σ.87.

Ειδικά σε περιοδικά που έχει κάποια χρονική διάρκεια η έκδοσή τους, δεν αναφέρεται ο τίτλος τους αλλά η συντομογραφία του, η οποία έχει προταχθεί σε πίνακα στην αρχή της εργασίας σας. Στην περίπτωση αυτή η παραπάνω αναφορά θα ήταν :

Ι.Δεσποτόπουλος, «ο κοινωνικός ρόλος του αρχιτέκτονα», *ΔΣΑ* 3-4 1972, σ. 87.

η συντομογραφία *ΔΣΑ* πρέπει να είναι παραδεδεγμένη γενικά. Συνήθως είναι γνωστή και εν χρήσει από τους εκάστοτε «κύκλους επιστημόνων» π.χ. για τους αρχαιολόγους είναι γνωστά τα Arch.Anz, AD, AE, AJA, Ath.Mitt. κλπ, που για τους αρχιτέκτονες είναι μάλλον ... κορακίστικα, τόσο, όσο και για τους αρχαιολόγους τα ΔΣΑ, AA, AIAJ, B+W, AD και άλλα.

Στο όνομα του συγγραφέα αναγράφεται : το αρχικό του ονόματός του, το αρχικό του πατρώνυμου και το όνομά του στην ονομαστική., π.χ.Κ.Η.Μπίρης.....Κ.Η.Μπίρης.... (εδώ πρόκειται για τον Κώστα Η.Μπίρη γνωστό για τις εργασίες του για την Αθήνα, και για τον αδελφό του, Κυπριανό Η.Μπίρη καθηγητή της οικοδομικής. Συνήθως δεν θα εμφανιστούν και οι δύο στην ίδια υποσημείωση μιά και είχαν διαφορετικό πεδίο δράσης ο καθένας, αν υπάρξη ταυτόχρονη εμφάνιση, τότε γράφουμε Κώστας Η.Μπίρης....Κυπρ. Η.Μπίρης.....

β. στην βιβλιογραφία

Ακολουθείται η ίδια μεθοδολογία, ο πίνακας βιβλιογραφίας είναι αλφαβητικός κατά συγγραφέα. Είναι προτιμότερο να ξεχωριστούν τα ελληνικά από τα ξένα, σε ενοποιημένη περίπτωση επιλέγουμε την σειρά των γραμμάτων , π.χ. ΑΒΓΔΕΦΓΖΗΘΙJK... με τον κίνδυνο να γίνουν σαλάτα τόσο τα παρεμβαλλόμενα CGJ... όσο και να μην ξέρουμε τί να κάνουμε τα V, W (στο β ή στο b) ή τα H και H (ο Ηλιάδης μαζί με τον Harrison), τα B και B (ο Βοσκόπουλος μαζί με τον Berlusconi) κλπ.

Στις υποσημειώσεις αναγράφουμε και την σελίδα ή την εικόνα ή τον πίνακα κλπ όπου αναφερόμαστε, όχι όμως τον εκδοτικό οίκο. Στον πίνακα βιβλιογραφίας **αναγράφεται και ο εκδοτικός οίκος, προφανώς όμως όχι οι σελίδες στις οποίες έχουν γίνει αναφορές.**

Τονίζεται και πάλι ότι είναι αντιδεοντολογικό (τουλάχιστον!) να αναγράφονται βιβλία και άρθρα τα οποία δεν χρησιμοποιήθηκαν ! Μπορούμε όμως, στην αρμόδια υποσημείωση, να γράψουμε: «γιά παραπέρα εμβάθυνση στο θέμα, βλ.» και εκεί να αναφέρουμε όσα βιβλία και άρθρα θέλουμε, τα οποία όμως δεν αναγράφονται στον πίνακα βιβλιογραφίας.

Μπορούμε πολλές φορές την βιβλιογραφία ιδίως σε μεγάλες εργασίες, διατριβές κλπ να την υποδιαιρέσουμε σε κατηγορίες όπως Αρχεία, Βιβλία (Συγγράμματα), Άρθρα, , Ιστότοποι, άρθρα σε εφημερίδες, κλπ ή ανάλογα με την εργασία να έχουμε ειδικές κατηγορίες όπως Αρχείο Χαρτών, Ιδιωτικά Αρχεία, Ιδιωτικές Συλλογές, κ.α Τα Αρχεία έχουν συνήθως αρχικά όπως και τα περιοδικά, παράδειγμα DAMAE (Documents des Archives du Ministere des Affaires Etrangeres, (Αρχεία του Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών), ΓΑΚ (Γενικά Αρχεία –Ελληνικού- Κράτους) αν όχι τότε τα ονοματίζουμε εμείς και παραθέτουμε στην αρχή «πίνακα αρχείων». Αυτό ισχύει κυρίως για αδημοσίευτα αρχεία δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, τα δημοσιευμένα ακολουθούν την μεθοδολογία αναφοράς των βιβλίων

Επίσης, αν χρησιμοποιούνται ορισμένα βιβλία ή άρθρα πολλές φορές σε μία εργασία, τότε τους δίνουμε εμείς **συντομογραφικές λέξεις** με τις οποίες τα αναφέρουμε και οι οποίες παρατίθενται στην αρχή σε πίνακα: Μπίρης, *μισός αιώνας*.. σελ. 89..... Στον πίνακα υπάρχει η πλήρης αναγραφή :

.....
Μπίρης Μάνος, *Μισός αιώνας αθηναϊκής αρχιτεκτονικής 1875-1925*, Αθήνα 1987, ιδιωτ. έκδ.
.....

Αν έχουμε τόμο **Πρακτικών Συνεδρίου**, ισχύει ότι και σε συλλογικούς τόμους, απλά διευκρινίζεται ότι πρόκειται για τόμο πρακτικών συγκεκριμένου Συνεδρίου και συνήθως δεν αναγράφεται ο επιμελητής έκδοσης, αναγράφεται όμως το θέμα, η χρονολογία και συνήθως σε παρένθεση ο τόπος του Συνεδρίου και ο τόπος έκδοσης των Πρακτικών: Β.Γκιζελή «προσφυγικά ζητήματα και κοινωνικές εξελίξεις» στο *Ελευθέριος Βενιζέλος και ελληνική πόλη*, Πρακτικά Συνεδρίου, (Χανιά 2002), Αθήνα 2005 σελ. 128.

Αν πρόκειται για **αδημοσίευτες πηγές** (φοιτητικές εργασίες, διπλωματικές, διδακτορικές μη δημοσιευμένες, εργασίες που κυκλοφορούν σε ψηφιακή μορφή (CD), παληότερα σε δακτυλογραφημένες ή πολυγραφημένες εκδόσεις κλπ) αναγράφουμε πέρα από τα στοιχεία της πηγής και την βιβλιοθήκη στην οποία μπορεί κανείς να τα αναζητήσει :

.....
συγγραφέας, *τίτλος*, εργασία στο μάθημα του μεταπτυχιακού προγράμματος «Πολεοδομία-Χωροταξία», Αθήνα 2006. βιβλιοθήκη Τομέα Πολεοδομίας.....

.....
συγγραφέας, *τίτλος*, διπλωματική εργασία στον Τομέα Πολεοδομίας, Αθήνα 1997. (βιβλιοθήκη Τομέα Πολεοδομίας)

.....
συγγραφέας, *τίτλος*, διδακτορική διατριβή, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ 2007. (βιβλιοθήκη Σχολής Αρχιτεκτόνων, τμήμα δ.δ.).

.....
συγγραφέας, *τίτλος*, σε ψηφιακή μορφή (CD), Τομέας Πολεοδομίας Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ
.....

γ. ειδικότερες περιπτώσεις

Με οδηγό αυτό το γενικό πλαίσιο, μπορούμε εύκολα πλέον να επιλύσουμε προβλήματα που εμφανίζονται στις αναφορές μας, και συγκεκριμένα:

1. όταν είναι πολλοί οι συγγραφείς, τους γράφουμε όλους μέχρι 2-3, αν είναι περισσότεροι γράφουμε τους δύο –τρεις πρώτους και τις λέξεις κ.α.
2. όταν είναι συλλογικό έργο γράφουμε: Δ.Ζήβας, «ο πολεοδομικός και αστικός σχεδιασμός, εργαλεία για την προστασία των ιστορικών οικισμών και πόλεων», στο *Πόλη και Χώρος στον 21^ο αιώνα*, επ. έκδ. Κ.Σερράος, Αθήνα 2004, σελ.158, εικ.24
3. όταν είναι συνεχείς οι αναφορές σε μία πηγή, τότε από την δεύτερη φορά και πέρα που εμφανίζεται η ίδια πηγή μπορούμε να γράψουμε μόνο το όνομα του συγγραφέα και την αρχή του τίτλου της εργασίας : Δ.Ζήβας, «ο πολεοδομικός ...» σελ. 25
4. όταν αναφερόμαστε συνεχώς στην ίδια πηγή χωρίς να παρεμβάλλεται άλλη, γράφουμε μόνον την συντομογραφία ενθ'ανωτ. ή οπ.παρ. ή ορ.σιτ και τον αριθμό της σελίδας, πίνακα κλπ που αναφερόμαστε.
5. αν παρεμβληθεί άλλη πηγή, ξαναρχίζουμε αφού στην επόμενη επανεμφάνιση της πηγής αναγράψουμε όπως στο σημείο 3 και μετά τις επόμενες συντομογραφικά.
6. αν συμπέσουν δύο ή περισσότερες αναφορές συνεχώς σε διαφορετικά έργα του ίδιου συγγραφέα, δεν γράφουμε το όνομα αλλά τις λέξεις του ίδιου ή ο ίδιος : Α.Αραβαντινός «πολεοδομικός» του ίδιου, « η Αθήνα»
7. αν οι αναφορές δεν μπορούν να είναι μόνο σε ένα σημείο της πηγής αλλά εμφανίζεται σε πολλά σημεία, γράφουμε την λέξη σποράδην ή την λέξη *passim*
8. η αναφορά σε μετάφραση μπορεί να γίνει με δύο τρόπους : αναφερόμαστε στον ξένο συγγραφέα, τίτλο τόπο και χρόνο έκδοσης του αρχικού έργου, και στην συνέχεια τις λέξεις ελλ.μτφρ. Αθήνα 1989, σελ 124 ή αναφερόμαστε στην ελληνική μετάφραση κανονικά και στο τέλος γράφουμε μτφρ από το με όλα τα στοιχεία του. (ο πρώτος τρόπος είναι πιό δόκιμος): Camillo Sitte, *Der Staedtebau nach seinen kuenstlerischen Grundsuetzen*, Wien 1972 (ανατύπωση 3^{ης} έκδοσης Wien 1901), ελλ.μετφρ. *η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές*, Αθήνα 1992, σελ. 157, εικ. 112.

δ. διάφορες συντομογραφίες που χρησιμοποιούμε στις υποσημειώσεις.

περίπου	περ.
παράβαλλε	πρβ ή πρβλ
έκδοση	εκδ.
επιμελητής έκδοσης	επιμ.
και άλλοι	κ.α.
και στην συνέχεια ή και εφ' εξής (για συνεχείς φράσεις)	κ.εφ.
άνευ χρονολογίας (σε δημοσιεύματα που δεν αναφέρεται χρονολογία)	χ.χ ή α.χ
τόμος	τομ. ή τ.
τεύχος	τεύχ. ή τ.
πολυγραφημένο ή δακτυλογραφημένο κείμενο	πολυγρ. ή δακτυλ.
ιδιωτική έκδοση (εκτός εκδοτικών οίκων)	ιδιωτ.έκδ

ε. αναφορές σε κείμενα των πηγών

Όταν χρησιμοποιούμε **ολόκληρο απόσπασμα** από άλλη εργασία αυτό το κάνουμε με φειδώ και μόνο όταν θεωρείται απαραίτητο για να παρουσιαστεί επακριβώς η αναφερόμενη θέση της άλλης εργασίας. Σ' αυτήν την περίπτωση, πάντοτε το κείμενο μπαίνει σε «.....» με πλάγια στοιχεία και αμέσως μετά το κλείσιμο των εισαγωγικών, υποσημείωση με την πλήρη αναφορά στην πηγή. Αν θελήσουμε να τονίσουμε εμείς μία φράση του αναφερόμενου αποσπάσματος, την υπογραμμίζουμε ή την βάζουμε με μαύρα στοιχεία (**bold**) και αμέσως σε παρένθεση με όρθια στοιχεία γράφουμε : (υπογρ. δική μου)

ή (υπογράμμιση του συγγραφέως) αν και το δεύτερο καλό είναι να αποφεύγεται γιατί μπορεί κανείς να νομίσει ότι η υπογράμμιση είναι του συγγραφέα της πηγής και όχι της εργασίας.

Όταν αναφερόμαστε σε πηγή που δεν την έχουμε προσεγγίσει εμείς αλλά την βρήκαμε σε άλλο έργο, τότε γράφουμε κανονικά την αναφορά και προσθέτουμε αναφορά στο και αναφέρουμε το έργο όπου βρήκαμε την αναφορά. Παράδειγμα : *Εφημερίς Ανω Κρύας Βρύσης*, 1284/25.8.1845. αναφορά στο Ι.Χατζηπαπαδημητρακοπουλίδης *το καζανάκιον διά μέσου των αιώνων και η επίδρασίς του εις τον ελληνοχριστιανικόν πολιτισμόν*, Αθήνα 2004, σελ. 225. Αυτό, μας προφυλάσσει στο να μην χρεωθούμε εμείς μία ενδεχόμενη λανθασμένη αναφορά του αρχικού συγγραφέα και κυρίως να μην γίνουμε ρεζίλι αναφερόμενοι σε πηγές που ίσως τώρα δεν υπάρχουν πλέον ή που ο αρχικός συγγραφέας τις βρήκε σε σπάνιες και εξειδικευμένες βιβλιοθήκες ή ιδιωτικά αρχεία κλπ.

Αν έχουμε αμφιβολίες γιά την ερμηνεία που δίνει ο αρχικός συγγραφέας σε μία πηγή του που δεν μπορούμε να την προσεγγίσουμε και να την ελέγξουμε ή να δώσουμε εμείς την δική μας ερμηνεία, τότε μπορούμε να γράψουμε: κατά τον, (αναφορά),..... κλπ.

Γιά πολύ λεπτομερείς οδηγίες και περιπτώσεις δείτε το τεύχος Χ.Μπούρας, Π.Τζώνος, οδηγός γιά την σύνταξη επιστημονικών μελετών, Αθήνα 1975